श्रीमद् भागवत का यह सार
भगवद् भक्ति ही आधार

श्रीमद्भागवत रसिक कुटुंब

UG-11.11- द्वितीय सोपान

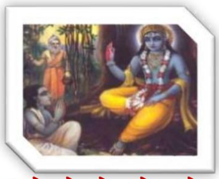

स्व धाम प्रस्थान को देखो हो रहे श्री कृष्ण तैयार।
उद्धृत किए उद्धव समक्ष अद्भुत अनमोल उद्गार।।

नारायणं(न्) नमस्कृत्य, नरं(ञ्) चैव नरोत्तमम्।
देवीं(म्) सरस्वतीं(वँ) व्यासं(न्), ततो जयमुदीरयेत्॥
नामसङ्कीर्तनं(यँ) यस्य, सर्वपापप्रणाशनम्।
प्रणामो दुःखशमनस्, तं(न्) नमामि हरिं(म्) परम्॥

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

एकादशः स्कन्धः

॥ अथैकादशोऽध्यायः ॥

श्रीभगवानुवाच

बद्धो मुक्त इति व्याख्या, गुणतो मे न वस्तुतः ।
गुणस्य मायामूलत्वान्- न मे मोक्षो न बन्धनम् ॥ 1॥

माया+ मूलत्+ वान्

शोकमोहौ सुखं(म्) दुःखं(न्), देहापत्तिश्च मायया ।
स्वप्नो यथाऽऽत्मनः(ख्) ख्यातिः(स्), सं(म्)सृतिर्न तु वास्तवी ॥ 2॥

देहापत्+ तिश्च , सं(म्)सृतिर्+ न

विद्याविद्ये मम तनू , विद्ध्युद्धव शरीरिणाम् ।
मोक्षबन्धकरी आद्ये, मायया मे विनिर्मिते ॥ 3॥

विद्+ ध्युद्+ धव

एकस्यैव ममां(म्)शस्य, जीवस्यैव महामते ।

बन्धोऽस्याविद्ययानादिर्- विद्यया च तथेतरः ॥ 4॥

बन्धोऽस्+ याविद्यया+ नादिर्

अथ बद्धस्य मुक्तस्य, वैलक्षण्यं(वँ) वदामि ते ।

विरुद्धधर्मिणोस्तात, स्थितयोरेकधर्मिणि ॥ 5॥

विरुद्ध+ धर्मिणोस्+ तात, स्थित+ योरे+ कधर्मिणि

सुपर्णावेतौ सदृशौ सखायौ,

यदृच्छयैतौ कृतनीडौ च वृक्षे ।

एकस्तयोः(ख्) खादति पिप्पलान्न-

मन्यो निरन्नोऽपि बलेन भूयान् ॥ 6॥

सुपर्णा+ वेतौ ,यदृच्+ छयैतौ ,पिप्+ पलान्+ न ,निरन्+ नोऽपि

आत्मानमन्यं(ञ्) च स वेद विद्वा-

नपिप्पलादो न तु पिप्पलादः ।

योऽविद्यया युक् स तु नित्यबद्धो,

विद्यामयो यः(स्) स तु नित्यमुक्तः ॥ 7॥

आत्मा+ नमन्यं(ञ्), नपिप्+ पलादो

देहस्थोऽपि न देहस्थो, विद्वान् स्वप्नाद् यथोत्थितः ।

अदेहस्थोऽपि देहस्थः(ख्), कुमतिः(स्) स्वप्नदृग् यथा ॥ 8॥

अदेहस्+ थोऽपि

इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेषु, गुणैरपि गुणेषु च ।

गृह्यमाणेष्वहं(ङ्)कुर्यान्- न विद्वान् यस्त्वविक्रियः ॥ 9॥

इन्द्रियै+ रिन्द्रि+ यार्थेषु , गृह्य+ माणेष्+ वहं(ङ्)+ कुर्यान् , यस्त्व+ विक्रियः

दैवाधीने शरीरेऽस्मिन्, गुणभाव्येन कर्मणा ।

वर्तमानोऽबुधस्तत्र, कर्तास्मीति निबद्ध्यते ॥ 10॥

वर्तमानोऽ+ बुधस्+ तत्र, निबद्+ ध्यते

एवं(वँ) विरक्तः(श्) शयने, आसनाटनमज्जने ।

दर्शनस्पर्शनघ्राण- भोजनश्रवणादिषु ॥ 11॥

आसना+ टन+ मज्जने ,दर्शन+ स्पर्श+ नघ्राण ,भोजन+ श्रवणा+ दिषु

न तथा बद्ध्यते विद्वां(म्)स्- तत्र तत्रादयन् गुणान् ।

प्रकृतिस्थोऽप्यसं(म्)सक्तो, यथा खं(म्) सवितानिलः ॥ 12॥

प्रकृतिस्थोऽ+ प्यसं(म्)सक्तो

वैशारद्येक्षयासं(ङ्)ग- शितया छिन्नसं(म्)शयः ।

प्रतिबुद्ध इव स्वप्नान्- नानात्वाद् विनिवर्तते ॥ 13॥

वैशा+ रद्येक्षया+ सं(ङ्)ग , छिन्+ नसं(म्)शयः

यस्य स्युर्वीतसं(ङ्)कल्पाः(फ्), प्राणेन्द्रियमनोधियाम् ।

वृत्तयः(स्) स विनिर्मुक्तो, देहस्थोऽपि हि तद्गुणैः ॥ 14॥

स्युर्+ वीत+ सं(ङ्)कल्पाः(फ्) ,

प्राणेन्द्रिय+ मनोधियाम् ,देहस्+ थोऽपि

यस्यात्मा हिं(म्)स्यते हिं(म्)स्रैर्- येन किं(ञ्)चिद् यदृच्छया ।

अर्च्यते वा क्वचित्तत्र, न व्यतिक्रियते बुधः ॥ 15॥

हिं(म्)स्+ रैर् , क्वचित्+ तत्र , व्यति+ क्रियते

न स्तुवीत न निन्देत, कुर्वतः(स्) साध्वसाधु वा ।

वदतो गुणदोषाभ्यां(वँ), वर्जितः(स्) समदृङ्मुनिः ॥ 16॥

न कुर्यान्न वदेत् किं(ञ्)चिन्- न ध्यायेत् साध्वसाधु वा ।

आत्मारामोऽनया वृत्त्या, विचरेज्जडवन्मुनिः ॥ 17॥

साध्व+ साधु ,आत्मा+ रामोऽ+ नया , विचरेज्+ जड+ वन्मुनिः

शब्दब्रह्मणि निष्णातो, न निष्णायात् परे यदि ।

श्रमस्तस्य श्रमफलो, ह्यधेनुमिव रक्षतः ॥ 18॥

शब्द+ ब्रह्मणि, ह्यधे+ नुमिव

गां(न्) दुग्धदोहामसतीं(ञ्) च भार्यां(न्),

देहं(म्) पराधीनमसत्प्रजां(ञ्) च ।

वित्तं(न्) त्वतीर्थीकृतमं(ङ्)ग वाचं(म्),

हीनां(म्) मया रक्षति दुःखदुःखी ॥ 19॥

दुग्धदोहा+ मसतीं(ञ्) ,पराधी+ नमसत्+ प्रजां(ञ्) , त्वतीर्थी+ कृतमं(ङ्)ग

यस्यां(न्) न मे पावनमं(ङ्)ग कर्म,

स्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य ।

लीलावतारेप्सितजन्म वा स्याद्-

वन्ध्यां(ङ्) गिरं(न्) तां(म्) बिभृयान्न धीरः ॥ 20॥

स्थित्युद्+ भवप्राण+ निरो+ धमस्य ,लीला+ वतारेप्+ सितजन्म

एवं(ञ्) जिज्ञासयापोह्य, नानात्वभ्रममात्मनि ।

उपारमेत विरजं(म्), मनो मय्यर्प्य सर्वगे ॥ 21॥

जिज्ञासया+ पोह्य , नानात्व+ भ्रम+ मात्मनि ,मय्यर्+ प्य

यद्यनीशो धारयितुं(म्), मनो ब्रह्मणि निश्चलम् ।

मयि सर्वाणि कर्माणि, निरपेक्षः(स्) समाचर ॥ 22॥

श्रद्धालुर्मे कथाः(श्) शृण्वन्, सुभद्रा लोकपावनीः ।

गायन्ननुस्मरन् कर्म, जन्म चाभिनयन् मुहुः ॥ 23॥

गायन्+ ननु+ स्मरन्

मदर्थे धर्मकामार्था- नाचरन् मदपाश्रयः ।

लभते निश्चलां(म्) भक्तिं(म्), मय्युद्धव सनातने ॥ 24॥

मय्युद्+ धव

सत्सं(ङ्)गलब्धया भक्त्या , मयि मां(यँ) य उपासिता ।

स वै मे दर्शितं(म्) सद्भि- रं(ञ्)जसा विन्दते पदम् ॥ 25॥

सत्सं(ङ्)ग+ लब्धया

उद्धव उवाच

साधुस्तवोत्तमश्लोक, मतः(ख्) कीदृग्विधः(फ्) प्रभो ।

भक्तिस्त्वय्युपयुज्येत, कीदृशी सद्भिरादृता ॥ 26॥

साधुस्+ तवोत्+ तमश्लोक , कीदृग्+ विधः(फ्) ,

भक्तिस्+ त्वय्युप+ युज्येत ,सद्+ भिरा+ दृता

एतन्मे पुरुषाध्यक्ष, लोकाध्यक्ष जगत्प्रभो ।

प्रणतायानुरक्ताय, प्रपन्नाय च कथ्यताम् ॥ 27॥

प्रणताया+ नुरक्ताय

त्वं(म्) ब्रह्म परमं(वँ) व्योम, पुरुषः(फ्) प्रकृतेः(फ्) परः ।

अवतीर्णोऽसि भगवन्, स्वेच्छोपात्तपृथग्वपुः ॥ 28॥

स्वेच्छो+ पात्+ तपृथग्+ वपुः

श्रीभगवानुवाच

कृपालुरकृतद्रोहस्- तितिक्षुः(स्) सर्वदेहिनाम् ।

सत्यसारोऽनवद्यात्मा, समः(स्) सर्वोपकारकः ॥ 29॥

कृपालु+ रकृत+ द्रोहस् ,

सत्यसारोऽ+ नवद्यात्मा ,सर्वो+ पकारकः

कामैरहतधीर्दान्तो, मृदुः(श्) शुचिरकिं(ञ्)चनः ।

अनीहो मितभुक् शान्तः(स्), स्थिरो मच्छरणो मुनिः ॥ 30॥

कामै+ रहतधीर्+ दान्तो , शुचि+ रकिं(ञ्)चनः

अप्रमत्तो गभीरात्मा, धृतिमां(ञ्)जितषड्गुणः ।

अमानी मानदः(ख्) कल्पो, मैत्रः(ख्) कारुणिकः(ख्) कविः ॥ 31॥

धृति+ मां(ञ्)जित+ षड्गुणः

आज्ञायैवं(ङ्) गुणान् दोषान्, मयाऽऽदिष्टानपि स्वकान् ।

धर्मान् सन्त्यज्य यः(स्) सर्वान्, मां(म्) भजेत स सत्तमः ॥ 32॥

मयाऽऽ+ दिष्टा+ नपि , सन्+ त्यज्य

ज्ञात्वाज्ञात्वाथ ये वै मां(यँ), यावान् यश्चास्मि यादृशः ।

भजन्त्यनन्यभावेन, ते मे भक्ततमा मताः ॥ 33॥

ज्ञात्वा+ ज्ञात्वा+ थ , यश्+ चास्मि ,भजन्त्य+ नन्य+ भावेन

मल्लिङ्गमद्भक्तजन- दर्शनस्पर्शनार्चनम् ।

परिचर्या स्तुतिः(स्) प्रह्व- गुणकर्मानुकीर्तनम् ॥ 34॥

मल्लिङ्+ गमद्+ भक्तजन ,दर्शन+ स्पर्श+ नार्चनम् , गुणकर्मा+ नुकीर्तनम्

मत्कथाश्रवणे श्रद्धा, मदनुध्यानमुद्धव ।

सर्वलाभोपहरणं(न्), दास्येनात्मनिवेदनम् ॥ 35॥

मदनुध्या+ नमुद्धव ,सर्वलाभो+ पहरणं(न्) ,दास्येनात्+ मनिवेदनम्

मज्जन्मकर्मकथनं(म्), मम पर्वानुमोदनम् ।

गीतताण्डववादित्र- गोष्ठीभिर्मद्गृहोत्सवः ॥ 36॥

मज्जन्म+ कर्मकथनं(म्) ,पर्वा+ नुमोदनम् ,

गीत+ ताण्डव+ वादित्र ,गोष्ठीभिर्+ मद्+ गृहोत्सवः

यात्रा बलिविधानं(ञ्) च, सर्ववार्षिकपर्वसु ।

वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा, मदीयव्रतधारणम् ॥ 37॥

सर्व+ वार्षि+ कपर्वसु ,मदी+ यव्रत+ धारणम्

ममार्चास्थापने श्रद्धा, स्वतः(स्) सं(म्)हत्य चोद्यमः ।

उद्यानोपवनाक्रीड- पुरमन्दिरकर्मणि ॥ 38॥

ममार्+ चास्थापने ,उद्यानो+ पवना+ क्रीड , पुरमन्दि+ रकर्मणि

सम्मार्जनोपलेपाभ्यां(म्), सेकमण्डलवर्तनैः ।

गृहशुश्रूषणं(म्) मह्यं(न्), दासवद् यदमायया ॥ 39॥

सम्मार्+ जनो+ पलेपाभ्यां(म्) , सेकमण्ड+ लवर्तनैः ,गृह+ शुश्रू+ षणं(म्)

अमानित्वमदम्भित्वं(ङ्), कृतस्यापरिकीर्तनम् ।

अपि दीपावलोकं(म्) मे, नोपयुञ्ज्यान्निवेदितम् ॥ 40॥

अमा+ नित्व+ मदम्+ भित्वं(ङ्) , कृतस्या+ परिकीर्तनम् , दीपा+ वलोकं(म्) ,नोप+ युञ्ज्यान्+ निवेदितम्

यद् यदिष्टतमं(लँ) लोके, यच्चातिप्रियमात्मनः ।
तत्तन्निवेदयेन्मह्यं(न्), तदानन्त्याय कल्पते ॥ 41॥

यच्चाति+ प्रिय+ मात्मनः ,तत् + तन्+ निवेद+ येन्+ मह्यं(न्) ,तदा+ नन्त्याय

सूर्योऽग्निर्ब्राह्मणो गावो, वैष्णवः(ख्) खं(म्) मरुज्जलम् ।
भूरात्मा सर्वभूतानि, भद्र पूजापदानि मे ॥ 42॥

सूर्योऽग्निर्+ ब्राह्मणो

सूर्ये तु विद्यया त्रय्या, हविषाग्नौ यजेत माम् ।
आतिथ्येन तु विप्राग्र्ये, गोष्वं(ङ्)ग यवसादिना ॥ 43॥

वैष्णवे बन्धुसत्कृत्या, हृदि खे ध्याननिष्ठया ।
वायौ मुख्यधिया तोये, द्रव्यैस्तोयपुरस्कृतैः ॥ 44॥

बन्धु+ सत्+ कृत्या ,ध्या+ ननिष्ठया ,द्रव्यैस्+ तोय+ पुरस्कृतैः

स्थण्डिले मन्त्रहृदयैर्- भोगैरात्मानमात्मनि ।
क्षेत्रज्ञं(म्) सर्वभूतेषु , समत्वेन यजेत माम् ॥ 45॥

भोगै+ रात्मा+ नमात्मनि

धिष्ण्येष्वेष्विति मद्रूपं(म्), शङ्खचक्रगदाम्बुजैः ।
युक्तं(ञ्) चतुर्भुजं(म्) शान्तं(न्), ध्यायन्नर्चेत् समाहितः ॥ 46॥

धिष्ण्येष्+ वेष्विति ,शङ्ख+ चक्र+ गदाम्बुजैः, ध्यायन्+ नर्चेत्+ समाहितः

इष्टापूर्तेन मामेवं(यँ), यो यजेत समाहितः ।
लभते मयि सद्भक्तिं(म्), मत्स्मृतिः(स्) साधुसेवया ॥ 47॥

प्रायेण भक्तियोगेन, सत्सं(ङ्)गेन विनोद्धव ।
नोपायो विद्यते सध्र्यङ्- प्रायणं(म्) हि सतामहम् ॥ 48॥
अथैतत् परमं(ङ्) गुह्यं(म्), शृण्वतो यदुनन्दन ।
सुगोप्यमपि वक्ष्यामि, त्वं(म्) मे भृत्यः(स्) सुहृत् सखा ॥ 49॥

सुगोप्+ यमपि

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहं(म्)स्यां(म्)
संहितायामेकादशस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥11॥

ॐ पूर्णमदः(फ्) पूर्णमिदं(म्)पूर्णात्पूर्णमुदच्यते
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः(श्)शान्तिः(श्)शान्तिः ॥